

**ВІД КОНФРОНТАЦІЇ ДО СПІВПРАЦІ: БОЛГАРСЬКИЙ
ДОСВІД ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ НА ЕТАПІ
ПОСТКОМУНІСТИЧНОГО
ТРАНЗИТУ**

Мілова М. І., д. політ. н., професор

Незважаючи на те що останніми роками в політичній науці України значно активніше вивчаються політичні процеси в посткомуністичних країнах, зокрема в пострадянських республіках та окремих країнах Центрально-Східної Європи, однак дослідження досвіду долаття багатьох проблем розвитку транзитивних посттоталітарних суспільств залишається науковою про лемою і потребує подальших розвідок учених.

За роки незалежності політичні сили в Україні ніяк не можуть перейти від конфліктної взаємодії до співпраці заради вирішення проголошених ними суспільних завдань забезпечення процвітання держави та добробуту громадян. За цей час так і не було розроблено єдиної, схваленої всіма провідними політичними силами та суспільством, стратегії розвитку держави. Тому аналіз досвіду окремих країн є актуальним для України як в теоретичній так і практичній площині.

Сьогодні відомі приклади результативного переходу багатьох країн від недемократичних режимів до демократичних на основі досягнутої згоди відносно минулого, відносно по удови нового суспільного устрою, правил гри і т.ін., тобто успішно використовувалися різні форми взаємодії влади і опозиції та суспільства влади. Прикладом є Колумбія, Венесуела, Іспанія, Бразилія, Уругвай, в яких переходи до демократії відбувалися шляхом укладення пактів. Там, де пакти визначали розвиток країни на тривалий час, згода еліти доповнювалася суспільною згодою, яка значною мірою формувалась під впливом еліти. Консенсус, досягнутий елітою в результаті таємної домовленості, відрізняється від консенсусу суспільного, який може бути результатом лише тривалого процесу.

Пакти, дійсно, можуть бути короткостроковим перемир'ям. На думку української дослідниці Г. Зеленько, пактування на відміну від створення коаліції, не передбачає укладення письмових до-

мовленостей довготривалого характеру, а лише досягнення згоди з тих чи інших питань, тобто ситуаційної домовленості [1].

Відомі дослідники Ф. Шміттер і Т. Карл вважають, що демократичні транзити не зводяться до пактів і для їхнього успіху пакти зовсім не обов'язкові. Найбільш показовим в цьому плані є досвід Угорщини і Польщі. Аналітики відзначають, що "сенса пакту полягає у досягненні злагоди, яка є необхідною у відповідний політичний момент і оголошенні цього факту в процесі транзиту, а зовсім не у конкретних аспектах його реалізації" [2].

Про різні аспекти моделей взаємодії політичних сил і політичної еліти, умови та шляхи досягнення згоди в суспільстві, її форми, культуру коаліційності і толерантності йдеться у працях зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема М. Уолцера, У. Нейгана, Е. Соловйова, А. Садохіна, Д. Мінева, О. Мінчева, П. Кабакчієвої, М. Михальченко, В. Танчер, Г. Зеленько, О. Кіндратець та ін. [3].

Серед форм політичної взаємодії дослідники відокремлюють, зокрема, політичну співпрацю, яка ґрунтується на спільних діях суб'єктів політики, що мають спільні або відмінні цінності й інтереси, але прагнуть реалізувати взаємовигідну мету. Вона значною мірою залежить від наявності у кожній політичній структурі механізму політичного поєднання власної вигоди із колективною, справедливою винагородою і заслуг; від відсутності особливих переваг і привілеїв для політичної еліти, а також від рівня політичної культури взаємодіючих суб'єктів.

Політична конкуренція - це така форма політичної взаємодії, в якій суб'єкти політики в рамках правових (або не правових) правил змагаються за перевагу у розподілі влади, матеріальних ресурсів, престижу і т.п. Політична конкуренція в рамках цивілізованих правил є однією із рушійних сил суспільного прогресу, оскільки сприяє виробленню адаптивних механізмів основних політичних інститутів, взаємного політичного контролю одних політичних сил над іншими, забезпечує розширення сфери громадського контролю над політичною владою, а також стимулює конкуренцію в інших сферах суспільного життя.

Консолідація - також розглядається як одна з форм політичної взаємодії, яка передбачає об'єднання, згуртування суб'єктів політики навколо спільних цінностей та інтересів для досягнен-

ня загальної мети. Однак не всі цінності дають людині змогу об'єктивно оцінити та зрозуміти свої інтереси і тому вони не завжди використовуються політиками задля загального блага. Значною мірою саме раціональні, прагматичні цінності, які ґрунтуються на поєднанні інтересів особи і спільноти, підкріплені практикою, можуть у сучасних умовах забезпечувати високий ступінь консолідації національної, соціальної, партійної тощо. Успіх консолідації забезпечується, як правило, створенням коаліцій, наявністю коаліційного досвіду та коаліційної культури у головних суб'єктів та суспільства в цілому, тобто національним консенсусом.

Із самого початку в більшості постсоціалістичних країн ставку було зроблено на таку домінуючу форму взаємодії як «оксамитова» революція, тобто мирний шлях усунення старої еліти і прихід до влади нової та здійснення реформ, але згодом змінювалась ситуація, яка вимагала використання інших видів співпраці.

Цікавим є досвід Болгарії, який демонструє можливості, навіть за найжорстокішою конфронтацією і небажанням протидіючих політичних сил діставати згоди, знаходити порозуміння щодо перспектив розвитку країни. Розвиток болгарських політичних процесів протягом демократичного транзиту демонструє різні варіанти з вищезазначених форм або типів політичної взаємодії - від найконфліктніших до консенсусних та толерантно-ліберальних, що сприяло збереженню основних політичних сил на політичному полі так званого переходу до демократії та адаптуванню інституціональної системи до вимог часу.

Із самого початку (січень - травень, 1990 р.) Болгарія була втягнута у тривалий і напружений процес переговорів за Національним круглим столом (НКС), який став першою загальнонаціональною дискусією. "Круглий стіл" був потрібен і опозиції, і керівництву Болгарської соціалістичної партії (БСП - колишня Болгарська комуністична партія - БКП), яка вважалася головним винуватцем того стану, що зумовив події листопада 1989 року, коли Т. Живкова було знято з посади Першого секретаря ЦК БКП та Голови Держради і почалася трансформація політичного режиму. Ідея проведення круглого столу пов'язана з досвідом Польщі, в

результаті якого “Солідарність” досягла успіху на виборах. Болгарія - єдина країна у Південно-Східній Європі, в якій на початку політичних перетворень використовувалась така форма політичної співпраці як круглий стіл.

Найсуттєвішим моментом діяльності НКС була домовленість про мірний перехід, тобто виключення насильства як методу вирішення суспільних проблем. Без особливої конкуренції було легітимовано парламентську модель, нав'язану опозицією як альтернатива пропозиціям БКП, а також багатопартійну систему біполярного типу, яку представляли, з одного боку, Болгарська соціалістична партія і об'єднана антикомуністична опозиція - Союз демократичних сил (СДС) - з іншого. Ця модель була сприйнята в основних рисах у наступних неодноразових парламентських, президентських та місцевих виборах. Головна боротьба, що точилася між ними, не тільки за круглим столом, але й протягом всього перехідного періоду, була пов'язана з ідеологічним протистоянням - комунізм-антикомунізм. Аналіз цього протистояння дозволяє зробити висновок про біполярність і конфронтаційність болгарського шляху до демократії, радикальні прояви якого продовжувалися в основному до 2001 року, коли в результаті виборів до влади прийшла третя сила - Національний рух Сімеона Другого (НРСД), так званий “царський рух”, на чолі із нащадком монархії (сином останнього болгарського царя Бориса III).

Однак, в результаті напруженої політичної співпраці за круглим столом були прийняті основні політичні угоди з принципових найважливіших напрямів розвитку країни. Перш за все, це рішення про демонтаж соціалістичної політичної системи і перехід до нового типу державного правління - парламентської республіки. У зв'язку з цим сторони домовились про зміну діючої Конституції, яка мала бути деідеологізована і створена з врахуванням гарантії прав людини [4]. Важливим стало рішення про ліквідацію партійних організацій БКП за місцем роботи і департизацію всіх основних організацій в армії, поліції, суді, прокуратурі і дипломатичних установах. Досягнення угоди щодо Закону про політичні партії надавало права брати участь у виборах й іншим організаціям - молодіжним, жіночим, профспілкам [5]. Необхід

ним було конституційне оформлення прийнятого рішення про відступ БКП від влади, тобто відміна першої статті Конституції. Тому найважливішою є домовленість про проведення виборів до установчого державного інституту - Великих народних зборів за змішаною системою з 4% бар'єром проходження до парламенту [6]. Для гарантії забезпечення вільного і демократичного характеру виборів були передбачені іноземні спостерігачі.

Угода про вибори заслуговує на спеціальну увагу. Болгарія - є одна з небагатьох країн Східної Європи, яка пов'язувала перші демократичні вибори з прийняттям нової Конституції. Тому й відразу приймається рішення про необхідність виборів до Великих народних зборів (ВНЗ). Це пов'язано із особливістю Болгарії, в якій історично склалася традиція функціонування двох парламентів - Великих і Звичайних Народних зборів (НЗ). Але тільки ВНЗ наділені установчою функцією і мають право приймати основний закон держави. Із затвердженням рішення про вибори до ВНЗ, об'єднана антикомуністична опозиція фактично оформляє головний момент трансформації, тобто можливість “зламати” стару систему і створити її на нових принципах і з новими правилами. У жодній з постсоціалістичних країн, вважають болгарські політологи, така теза не була так чітко і конкретно представлена. Це, на думку відомого болгарського політолога Є.Дайнова, данина політичній традиції, яка бере початок ще за часів Тирновської конституції, де було закріплено демократичні принципи парламентського правління [7]. Навіть всі політичні сили погодилися з рішенням провести засідання Великих народних зборів не в Софії, а в Тирново із збереженням наступності в нумерації, тобто це були не Перші, а Сьомі ВНЗ.

Принципово важлива тема, що бурхливо обговорювалась на засіданнях круглого столу і є прикладом пошуку загального рішення - це тип правління і форма державного устрою країни. Цікавим є те, що обидві сторони болгарського суспільства, які вели дебати, не зробили жодної спроби заявити про актуальність монархічного правління. Враховуючи історичне минуле і болгарську монархічну традицію, слід було очікувати появу такої позиції у політичних дискусіях. Особливо вражає те, що серед тисячі сторінок про-

токолів НКС жодного разу не зустрічається навіть згадка таких термінів, як “цар”, “корона”, “Сімеон”. Хоча б теоретично на той момент не припускалася монархія, як можливий тип і перспектива державного правління країни. Це є тим більш цікавим, оскільки зовсім скоро, через 2-3 роки, така тема починає обговорюватися і виникає велика кількість монархічно налаштованих організацій (близько 50), а ще кілька років потому колишній спадкоємець престолу Сімеон Саксбургготський стає прем’єр-міністром Болгарії, яку він залишив дев’ятирічним хлопчиком ще у 1946 році.

Основні дебати розгорнулися навколо питання про моделі демократичного правління - президентська чи парламентська республіка [8]. Судячи з висловлювань при обговоренні, президентський варіант виключався відразу здебільшого тому, що був активно підтриманий БСП. Складається враження, що будь-які ідеї, ініційовані наступницею компартії, заздалегідь були приречені на провал. Це був час соціальної і моральної напруги, звинувачення БСП у всіх негараздах, що цілком зрозуміло. Україна такого періоду не знає. їй вдалося уникнути соціальних потрясінь, прощаючись зі своїм минулим, хоча складно дати оцінку зі знаком плюс або мінус. На відміну від України, в Болгарії протягом перших двох-трьох років переходу фактично був вигнаний і замінений старий чиновницький і ідеологічний апарат, який представляв БСП. Тим “цікавіше” виглядає у такій ситуації успіх тих самих комуністів на перших демократичних виборах у червні 1990 року, які дістали 47,15% голосів виборців.

В результаті політичної співпраці була створена зовсім інша ситуація для роботи ЗМІ. Одним з найважливіших результатів було закріплення у політичному просторі Болгарії свободи слова, друку, і поява багатьох незалежних джерел інформації, кількість яких на душу населення Болгарії на поч. 1990-х рр. була найбільшою в Європі [9]. Пряма трансляція засідань НКС різними національними ЗМІ залучила все суспільство до дискусії, сприяючи його прискореній політичній освіті.

При всій складності процесів суспільна думка серйозно не сприйняла політичні конструкції та ідеологічні формули типу монархізму, націоналізму, національної держави, особливого іс-

торичного шляху тощо. Це дозволило Болгарії уникнути багатьох небезпечних сценаріїв націоналістичного характеру, притаманних іншим постсоціалістичним країнам, що призвели до громадянської війни і постійної нестабільності.

Слід підкреслити, що незважаючи на абсолютне протистояння і несприйняття БСП новими політичними лідерами з опозиції, НКС окреслив рамки політичної поведінки, що могла привести до успішної демократичної консолідації. Проте цього не сталося, головним чином, через відсутність компромісу з найважливіших соціально-економічних питань, які спричинили величезні “витрати” посткомуністичного транзиту. Крім того, на мою думку, болгарське суспільство залишалося в нормах старої системи світосприйняття.

Як відомо, балканські країни належать до східнохристиянської цивілізації, якій притаманна сакралізація державної влади, етатизм, ідея соціальної справедливості, колективізм тощо. Характеристика соціально-культурного середовища, до якого імплантується перехідна система, не мала великого значення на стадії руйнування старої політичної системи (до оснований, а зате!), але вона стає вирішальною з погляду перспектив виживання нових демократичних режимів, їх здатності затвердитися і консолідуватися. Тому важливим є врахування чинника політичної культури і традицій, які зумовлюють культурно-цивілізаційний контекст трансформації та суттєво позначаються на результатах переходу. Значною мірою це відбулося на підсумках перших демократичних виборів, в яких перемогу здобула БСП, тобто політична сила, попереднє керівництво якої призвело країну до глибокої кризи. Це один з парадоксів болгарського шляху до демократії.

Результати виборів були несподіваними, особливо для опозиції, яка не хотіла визнавати поразки. Розпочалася громадянська непокоря. Опозиція спробувала контролювати і керувати політичними подіями за допомогою “вулиці”, яка привела до усунення президента П. Младенова, розграбування та підпалення Партиїного дому БСП в Софії. Цей факт ВНЗ кваліфікували як тяжкий політичний злочин і великомасштабну політичну провокацію не тільки проти БСП, а й проти всіх демократичних політичних сил,

як удар по демократичних змінах, що починалися. У зверненні лідера опозиції, тільки-но обраного президента Ж. Желева до нації відзначалося, що політична криза вступила до нового етапу і з'явилася серйозна загроза соціальному і громадянському миру. Випробуванню було піддано мирний перехід до демократії [10].

Напередодні, враховуючи зростаючу напругу, небезпеку посилення дестабілізації і можливих немирних зіткнень, парламентська група БСП прийняла рішення зняти висунуту від партії кандидатуру на посаду президента і підтвердила свою згоду підтримати кандидатуру лідера СДС Ж. Желева, що визвало неоднозначну оцінку членів партії та її виборців. Було зроблено вибір... “в ім'я національної згоди, проти згубного шляху конфронтації, ненависті і недовіри, позапарламентського тиску і так званої “оксамитової революції”, яка веде тільки в один бік - до нової національної трагедії” [11]. Це рішення ще раз підтвердило здатність керівництва БСП оцінити політичну ситуацію і прийняти адекватне, хоча й дуже складне, політичне рішення. Кандидата від БСП А. Семерджиєва було обрано віце-президентом. Це був перший реальний компроміс між двома головними політичними силами і перша спроба конструктивного співробітництва. Так починався важкий для БСП шлях до демократії, або трансформація у парламентську партію [12].

Зрозуміло, що цей процес переродження був надто складний, але він демонструє становище партій-наступниць в посткомуністичній політичній трансформації, які, враховуючи статус в старій системі і небажання здавати позиції в нових умовах, пройшли шлях еволюції і реорганізації майже до нового народження. На шляху до парламентської партії та європейських норм поведінки БСП пережила низку значних криз, найтяжча з яких, на думку автора, була пов'язана з розвалом світового соціалізму та його наслідків, що тривають. БСП відмовилась від комуністичних доктрин, сприйняла політичний плюралізм, оновила і омолодила склад, перейшла значною мірою на позиції соціал-демократії і стала важливою організаційною передумовою формування нової партійної системи Болгарії.

Оцінюючи сьогодні той період політичного процесу, що бурхливо розвивався, можна відзначити, що він був, мабуть, найважчим випробуванням у післявоєнній історії Болгарії, найнапруженішим конфронтаційним станом, коли не тільки політичні сили, але й все суспільство було поділено фактично на два полюси, де кожен проголошував про свою правоту і не бажав слухати свого супротивника. Атмосфера суцільного незадоволення і невизначеності - так можна охарактеризувати болгарське суспільство на той час, коли руйнувався старий стереотип життя і абсолютно невизначеними залишалися контури нового життя. Від політичної еліти і обраної стратегії залежало майбутнє країни. Потрібна була політична воля, компетентність і відповідальність політичного керівництва та еліти в цілому, за рішення, що приймалися.

В більшості болгарських досліджень про еліту відчутною була фактично одна точка зору, а саме: на початку переходу у неї не було стратегії розвитку, а згодом, еліта виконувала замовлення своїх західних “спонсорів” [13]. З такою однозначною оцінкою важко не погодитися, зовнішній чинник на той час, дійсно, відіграв найважливішу роль. Слід підкреслити, що для інтелектуальної еліти зміни були, перш за все, політичними, тому вона й виступала за створення і розвиток нових демократичних інститутів. Політичні перетворення в Болгарії, як і в більшості постсоціалістичних країн, були набагато результативніші, ніж соціально-економічні, а тим більш соціокультурні.

Декларована багатьма політичними силами стратегія переходу до ринкової економіки вимагала чіткого уявлення про її тип, характер і механізми розвитку. Як відомо, вона розвивається за різними соціально-політичними і інституціональними моделями. Проблема полягала в тому, яка з моделей, більш за все, могла бути застосована в умовах Болгарії. Однак з цього приводу ані політичної конкуренції, ані консолідації політичних сил не спостерігалось.

Стратегія переходу визначалася двома групами політичних акторів, які представляли владні структури. Переважно молоді політики і ті, хто займався міжнародною економічною діяльністю, були готові до трансформації у нову систему і стали прибічниками неоліберальних стратегій. Еліта старшого віку, як носій ідеології-

них цінностей минулого, виступала за реформування соціалізму. “Трансформатори” зробили ставку на міжнародні економічні зв’язки, відшукуючи партнерів за кордоном, в той час, як “ідеологи” боролися з ворогами всередині системи. І все ж - таки, не зважаючи на різні погляди і підходи, всі вони вибирають неоліберальну ідеологію, яка за різними причинами не сприяла успіхам реформ та значно зашкодила державі на початку перетворень.

Ця ситуація чітко сформульована у болгарського дослідника

В. Проданова, який вважає, що немає зброї більш страшної рушійної сили у самознищенні країни, ніж ілюзорні, неправдиві і невірні моделі і помилкові стратегії, а також тактика і політика застосування цих моделей [14]. Але на початку переходу політична еліта ще не уявляла собі “витрат” економічного і соціального характеру від спроби “запровадження” неоліберальних концепцій переходу до демократії.

Щодо розв’язання внутрішніх проблем і конфліктів угоди та домовленості спрацьовували частіше в окремих ситуаційних діях політичних суб’єктів. Таке твердження можна продемонструвати аналізуючи програми діяльності та зміни урядів. Протягом всього переходу всі вони чітко розмежовуються за віссю “ліві-праві”, а також чітко по черзі змінюються, не допрацювавши до кінця мандату. Навіть можна казати про деяку стабільність у нестабільності урядів, зокрема: ліві (соціалісти, 1990 р. на чолі з А. Лукановим) - коаліція (1990 р. з прем’єром Д. Поповим) - опозиція-праві (СДС, 1991, Ф. Дімітров) - коаліція (1992 р., з професором Л. Беровим) - соціалісти (1994 р., Ж. Віденов) - опозиція (1997р., І. Костов) - коаліція (2001р., С. Сакскобургготський) - коаліція (2005р., С. Станішев), з яким Болгарія вступила до ЄС. Сучасний уряд Болгарії був обраний після виборів 2013 р.

Таким чином, можна стверджувати, що поступово коаліційність стає провідною тенденцією в діяльності вищих органів влади, зокрема урядів. Відбувається подовження термінів їх функціонування, що дозволяє відмітити стале прагнення до стабільності виконавчої влади. Вже сприймається сучасна європейська словесна риторика, яка зовсім відрізняє їх від політичної мови на початку перетворень. Поляризація і конфронтація поступаються місцем

прагматизму і здоровому глузду. З урядом І. Костова, тобто після 1997 року, вже немає такого чіткого розмежування комунізм - антикомунізм, праві політичні сили вже не використовують стару ідеологічну риторіку. У 2001р. формується правоцентристський уряд, який допрацьовує до кінця мандату. Уряд С. Станішева був теж коаліційний, але лівоцентристський.

Ідеологічна складова урядових програм практично однакова. Аналіз показує, що всі уряди, але різною мірою, прагнуть до мінімізації ролі держави в економіці, зміцненню державних інститутів і структур, забезпеченню поміркованого протекціонізму болгарського промислового і сільськогосподарського виробництва (через приватизацію, інвестиції, активну зовнішню політику тощо), на базі якого є можливим вирішення соціальних проблем, зокрема, скорочення безробіття, покращення системи охорони здоров’я, освіти, розвиток науки, боротьба з злочинністю та корупцією [15]. Така ситуація певним чином дивувала своєю спрямованістю і певною ейфорією від бажання і можливостей будувати нове “світле майбутнє” тепер вже на іншій, але знов-таки, одноваріантній основі.

Виконавча влада демонструє і певні парадокси, пов’язані з появою на політичній сцені спадкоємця монархії. Це загальна тенденція, характерна для розвитку політичного процесу у посткомуністичних країнах, але тільки у Болгарії міністром-головою, тобто республіканським прем’єром, було обрано спадкоємця монархії. Така тенденція була пов’язана, на думку автора, не стільки з бажанням повернути монархічну систему правління, скільки зі спробою скористатися ще одним наявним шансом вивести країну з безкінечного протистояння і постійних криз, що характерні для першого десятиріччя болгарського переходу. Вона дає підстави для висновку про реставраційний характер болгарського шляху до демократії (повернення комуністів-соціалістів до влади, хоча й шляхом демократичних виборів, нащадка монархії на посаду республіканського прем’єра, проведення приватизації у вигляді реституції та ео.). Однак, суспільство теж набувало політичного досвіду й почало обирати більш помірковані і компромісні ідеї та проекти суспільного життя, які б гарантували стабільність та Добробут.

Розвиток політичного процесу в Болгарії на протязі двадцятирічного періоду свідчить, що найважливішою проблемою залишається проблема ефективності виконавчої влади і посилення її соціальної спрямованості, розв'язання якої дозволило б подолати багато які матеріально-моральні труднощі переходу і посилити легітимність інститутів виконавчої влади. Практика свідчить, що вирішення існуючих проблем вдавалося на базі широкої національної згоди (коаліції), що демонстрували окремі уряди, наприклад Д. Попова, С. Сакскобургготського, С. Станішева.

Практика діяльності урядів показує, що на розробку стратегії посткомуністичних перетворень істотно впливали зовнішні міжнародні зміни. Використання обраних моделей потребувало значних зовнішніх інвестицій, але МВФ, Світовий банк та інші міжнародні і регіональні інституції не завжди поспішали їх надавати. “Демократична допомога” часто пропонувалася на несприятливих умовах, які обмежували можливості урядів і держава підпадала під нову залежність, тому не завжди вдавалося дійти згоди щодо прийняття компромісних політичних рішень, а тим більш консолідованих дій.

З іншого боку, аналіз взаємодії політичних сил Болгарії у посткомуністичному переході дає можливість констатувати, що зовнішньополітичний чинник справив значний вплив на консолідацію влади. На думку автора, прагнення до участі в євроатлантичній інтеграції - вступ до НАТО та приєднання до Євросоюзу (ЄС) - більш позитивно вплинуло на терміни і темпи, ніж на якість інституціональної трансформації, а також стимулювало політичну еліту вчитися діяти за європейськими нормами. Тому майже з самого початку 90-х років було досягнуто домовленості щодо вибору євроатлантичного проекту. Це був той напрямок, який примусив політичну еліту шукати можливі компроміси, угоди, навіть відмови ідеологічно-ціннісного характеру заради стратегічної мети. Прикладом є діяльність коаліційного лівоцен-триського уряду С.Станішева, яка в порівнянні з попередніми урядами, була чітко спрямована на виконання всіх домовленостей

та вимог Євросоюзу. Як відомо Болгарія стає членом ЄС 1 січня 2007 р. Оцінка позитивної діяльності цього уряду знайшла своє підтвердження в рішенні Європейської Комісії (ЄК) щодо прийняття Болгарії в ЄС [16].

Найбільш показовим прикладом пошуку різних шляхів, форм і методів взаємодії все ж таки залишається діяльність БСП. В результаті виборів 2001 р., коли уперше соціалісти посіли третє місце і була фактично зруйнована біполярна модель розвитку політичного процесу, перед лівими постали нові проблеми і завдання стратегічного і тактичного характеру. Соціалісти засвоюють нові форми участі в парламентській діяльності в коаліції навіть із своїми постійними супротивниками, з СДС, разом виступаючи опозицією до правлячої більшості у 39-х Народних зборах — до партії НРСД. Слід підкреслити, що важко відшукати приклади такої двополюсної опозиції в інших країнах ЦСЄ на етапах демократичного транзиту.

Одним з найяскравіших прикладів вмілої політичної взаємодії є угода 4 лютого 1997 р., коли основні демократичні сили дійшли згоди, підписавши документ про співпрацю в умовах найважчої фінансово-економічної кризи в результаті врядування соціалістів на чолі із Ж. Віденовим. Бурхливі події січня 1997 р. прискорили відставку уряду, соціалісти не змогли сформувати новий уряд і добровільно відмовилися від влади уперше за історію свого існування. Демократичні сили на чолі з І. Костовим взяли на себе відповідальність за ситуацію в країні, сформували новий уряд, який зміг подолати тяжку кризу, стабілізувати економіку і зробити перші реальні кроки Болгарії до європейської спільноти.

Хоча лідери БСП заявляли про “сучасність і європеїзацію” болгарських соціалістів, практика свідчила про певні кризові явища в середині лівого руху в цілому. Вони чітко позначилися у період підготовки парламентських 2005 р. і президентських 2006 р. Тому, на думку лідера соціалістів С. Станішева, 2005 рік, можливо, є найтяжчим для соціалістів. Вони мали визначити, наскільки БСП, долаючи ідеологічні, політичні, організаційні кризи і тактичні помилки, стала сучасною парламентською партією. За час свого лідерства він зумів переорієнтувати позицію БСП від антизахідної до сучасних європейських реалій та зберегти електорат, який зна-

чно змінився, але дозволив виграти вибори 2005 р. і очолити новий уряд. Це дало підстави назвати його єврореалістом. В інтерв'ю агентству Рейтер напередодні виборів він стверджував, що партію очікує успіх, вона готова створити коаліцію навіть з обома партіями правлячої більшості і не відмовляється від співробітництва з жодною з політичних сил незалежно від кольору [17].

Парламентські вибори 2005 року, незважаючи на різні оцінки, стали для Болгарії випробуванням на “європейскість”, тобто спроможність політичних сил знаходити можливі компромісні форми взаємодії заради вступу в ЄС в означений термін. Партії змінили акценти партійних програм, продемонстрували прагнення до компромісу і створення коаліцій правими і правоцентристськими партіями, збільшилися можливості лівих. БСП сподівався отримати більшість. НРСД прагнув зберегти позицію центру, хоча його авторитет знизився. Серйозні заявки на участь у політичному змаганні були у партії ДСБ (Демократи за сильну Болгарію) на чолі з колишнім прем'єром І. Костовим. Ці вибори розглядаються як виклик коаліційній культурі політичних сил і суспільства в цілому. Мабуть вперше у передвиборній ситуації відчувалось розуміння необхідності політичного компромісу, готовність, але не завжди вміння, вести політичний діалог.

Співпраця в лівоцентристському уряді С Станішева та 40-х Народних зборах - це приклад суто прагматичної політичної взаємодії, яка диктувалася передусім бажанням бути прийнятими до Європейського Союзу. Ця проблема обговорювалася на різних рівнях - від політичних і наукових кіл до пересічних громадян. У доповіді одного з керівників БСП на той час Б. Величкова на міжнародній конференції “Сучасні виклики і оновлення соціал-демократії” було проголошено низку проблем, пов'язаних з визначенням місця, характеру політики і рівня відповідальності партії в складі правлячої коаліції з НРСД і РПС, яка є безпрецедентною в політичному та ідеологічному плані. Однак, як підкреслювалось у Політичній резолюції 46 з'їзду БСП, така коаліція була “необхідним політичним компромісом в ім'я держави та європейського майбутнього” [18].

Основні критики політики БСП наголошували, що в складі коаліції БСП не проводить ліву соціальну політику, яку обіцяла

на виборах, тому що необхідність утримання влади вимушує її проводити праву ліберально-соціальну політику. Проблеми “поправління” БСП спостерігаються не стільки в самій партії, скільки в політиці, яку вона здійснює й сьогодні. Завжди дискусійною і значною проблемою було партнерство з РПС (Рух за права і свободи), особливо в уряді соціалістів, яке змушувало БСП поступатися інтересами свого електорату і проводити ліберальну праву політику, тобто не виконувалася теза про “соціально-відповідальний уряд”, що була визначальною на парламентських виборах 2005 р. [19] і, скоріш за все, стало причиною невдач на виборах 2009 р.

РПС є своєрідною політичною силою, яка названа болгарськими політологами унікальністю Болгарії, яка присутня в парламенті всіх скликань як партія болгарських турок. Незважаючи на рішення Конституційного суду про її легітимність, її етнічний характер постійно породжує суперечки та протистояння. Вона, за заявами тодішнього лідера А. Догана, правоцентристська, ліберальна, навіть є членом Ліберального Інтернаціоналу. Однак протягом всього транзиту РПС успішно існує між правими і лівими силами, знаходячись в коаліції то з одними, то з іншими, що не заважає їй постійно підвищувати свій рейтинг. За результатами виборів 2009-2013 рр. вона знов збільшила свої показники за 15% і готова стати самостійним політичним суб'єктом, яку підтримують не тільки бідні громадяни і не тільки болгарські турки. Цей феномен свідчить про значні можливості політичних сил щодо пошуку компромісів і консолідації.

Найсерйозніші розбіжності у взаємовідносинах між політичними силами, всередині партій, й в суспільстві спостерігалися з проблем відношення до вступу Болгарії в НАТО. У виступі колишнього президента Г. Пирванова на зустрічі зі студентами з приводу двадцятирічного ювілею переходу до демократії підкреслювалось, що Болгарія - єдина країна у Східній Європі, в якій за 20 років переходу не було проведено жодного референдуму, навіть з питання вступу до НАТО, що не може вважатися досягненням на шляху до демократії, коли влада не радиться із суспільством з найважливіших питань [20]. Хоча саме в цьому напрямі було

продемонстровано унікальну “спроможність” політичних супротивників дістати згоди відносно стратегічних євроатлантичних перспектив Болгарії.

Для БСП ця проблема була найсуттєвішою, бо вона вимагала вибір нової стратегії, до якої ні керівництво, ні члени партії наприкінці 90-х р. не були готові, хоча основний партійний орган “Дума” і новий лідер, колишній президент Г. Пирванов, почали вести організаційну і ідеологічну кампанію за зміну вектора. Звучали серйозні оцінки “за” і “проти”. Аргументи прибічників були пов’язані з тим, що співробітництво і членство в НАТО є умовою безпеки країни і гарантією створення майбутнього коаліційного уряду. За інших обставин зберігалася небезпека опинитися в ізоляції, без підтримки зовні.

Як зазначалося вище, зовнішній чинник у болгарській історії завжди відігравав величезну або визначальну роль. На той момент зовнішні умови залишалися абсолютно невизначеними: незрозумілою була майбутня політика нового президента Росії, неясно з виборами у США і взаємовідносинами США і Росії, та й позиція НАТО щодо Болгарії не була конкретно заявлена. В цій ситуації неясним залишалося і майбутнє Балкан. То був найскладніший період визначення перспектив діяльності партії. Проблема полягала не просто у зміні гасел від “БСП проти НАТО” до “БСП за НАТО”.

Відстоювалась позиція, що багатополюсний світ в умовах різних систем безпеки може більше, ніж НАТО і США, гарантувати забезпечення національної безпеки. Була піддана серйозній критиці точка зору окремих груп в БСП, які виступали “за”, не висуваючи ніяких умов, тобто позиція лівих практично нічим не відрізнялася від позиції правих сил, відношення яких до вступу Болгарії в НАТО було однозначним. Ці розбіжності загострились у період кризи на Балканах, де на думку представників БСП, НАТО проявило себе як агресор. Тому питання про вступ однозначно не могло бути прийняте, оскільки партія втратила б значну кількість виборців на майбутніх парламентських виборах.

Стрімкий розвиток політичних процесів підкреслює, наскільки недалекоглядною виявилася позиція антинатовського крила в БСП та окремих фракцій в парламенті. Не дивлячись на значні розбіжності в оцінці економічної діяльності уряду І. Костова, до якого

БСП знаходилась в опозиції, 38 Народні збори одностайно у травні 1999 р. схвалюють результати зовнішньої політики, в тому числі і рішення про підтримку НАТО у наданні повітряного простору для бомбардувань в Косово, хоча громадська думка була далеко не такою однозначною. Така ситуація спостерігалась вперше за роки демократичного транзиту. Політолог Є.Дайнов відзначав з цього приводу, що болгарській перехід до демократії завершено, коли всі політичні сили змогли дістати згоди з найважливішого, на його думку, питання відносно підтримки дій НАТО [21]. Два роки потому Болгарія отримала запрошення про вступ, а ще через півтора року вступила до Північно-Атлантичного Альянсу (березень, 2004).

Таке рішення стало політичним випробуванням не тільки для БСП, але й всіх політичних сил та суспільства в цілому. Справа в тому, що війна на Балканах, зокрема бомбардування НАТО (бомби падали й на болгарську територію), блокувало торговельні мережі, розгромив мости на р. Дунай, призупинило іноземні інвестиції, ускладнило приватизацію і т.ін. Тобто Болгарія дістала значних економічних збитків, що додатково відбилось на зниженні життєвого рівня громадян. Тому настрої в суспільстві значно поляризувалися і посилили їх антинатовський зміст. Незважаючи на таке становище, уряд І. Костова бере політичну відповідальність і запрошує парламент підтримати НАТО, вважаючи, що солідаризація з ним є підтвердженням “цивілізаційного вибору” Болгарії. Цей акт стає абсолютно непопулярним серед ліберальної болгарської громадськості, атакований опозицією, але підтриманий західними лідерами і обіцянками на наступному засіданні в Гельсінкі одержати запрошення і почати процедуру приєднання до ЄС, що дійсно було зроблено.

Окремо слід підкреслити роль президентської інституції, яка в болгарських політичних процесах була стабілізуючим чинником. Побудований на принципі “нейтральної влади”, інститут президентства не стільки управляє країною, скільки здійснює так званий “стримувальний вплив” або політичний арбітраж, що неодноразово підтверджувалось прикладами політичного життя Болгарії. Бажання змін та розуміння необхідності адаптації інституту прези-

дентства до нових вимог продемонстрували останні президентські вибори восени 2011 року [22], проведення яких, на думку автора, стали випробуванням на “європейскість”.

По-перше, президентські вибори відбувалися в умовах, коли Болгарія як член ЄС переживала пік фінансової та економічної кризи, що загрожувала не тільки болгарській економіці, але й стабільності всього Євросоюзу. Внаслідок цього дуже важливим є економічний блок програми нового президента.

По-друге, ця ситуація актуалізувала проблему нових лідерів, й обрання нового президента з новою командою, спричинило появу нових можливостей, застосування сучасних стратегій та народженню нових сподівань і очікувань з боку суспільства, оскільки Болгарія залишається однією з найбідніших членів європейської спільноти.

По-третє, президентська кампанія виявила нових лідерів з різними політичними складниками їхньої біографії. Позитивом тут можна визнати те, що саме урядовці з наявним управлінським досвідом як в національних структурах, так і в європейських, працюватимуть над виконанням окреслених проблем розвитку. Тому стратегічною перспективою нової президентської влади та болгарського суспільства є напрямок, який дає змогу, “залишивши позаду політичні пристрасті та уподобання, працювати на те, щоб зробити Болгарію розвиненою країною з конкурентоспроможною економікою, добре розвиненими регіонами та молоддю, яка бачить перспективу розвитку” (Р. Плевнелієв).

По-четверте, у цих виборах з новим наголосом постала проблема ефективності політичних інститутів і необхідності змінити ставлення громадян до інституту президентства як гаранта стабільності та балансу у відносинах різних гілок влади. Чи зможе болгарський президент виконати завдання щодо підвищення ролі інституту, які були заявлені, покаже час. Однак стартові кроки дають підстави для позитивних сподівань.

Таким чином можна констатувати, що на різних етапах болгарського демократичного розвитку простежуються різні форми політичної і соціальної взаємодії, успіхи і поразки, особливості і парадокси. В умовах, коли водночас відбувався демонтаж старих

політичних інститутів, визначення нових стратегій і формування нових політичних сил, тобто змішання революційних і реформістських напрямів у теорії і практиці, уявити собі якісь відпрацьовані шляхи і механізми відносин політичних суб'єктів і суспільства неможливо.

Особливістю є те, що ініціатором і провідником “нової” політики виступила пізньосоціалістична еліта в особі її “реформаторів”, яка не змогла запропонувати суспільству власної альтернативної моделі розвитку, скориставшись наявними ліберальними стратегіями. У БСП, на відміну від опозиції, був великий досвід управління країною, але в інших соціально-політичних умовах. В нових умовах було зроблено багато принципових політичних, концептуальних та тактико-управлінських помилок, які спричинили великі матеріальні та соціокультурні “витрати” транзиту.

Постійна конфронтація і неминуче загострення політичної ситуації призвели до серйозних перестановок у партійному просторі, зміні оцінок у політичних настроях і делегітимації основних політичних акторів. Рушійна сила постійного протистояння не сприяла формуванню коаліційної культури, культурі пошуку компромісів, готовності до співпраці не тільки із соціалістами, які поступилися ідеологічними цінностями. Дуже часто політична гра проходила без правил. Лише надзвичайна конфліктна ситуація змушувала на певний час домовлятися.

Однак зовнішній чинник - європейські виклики - вимусили політичну еліту вчитися жити за правилами і намагатися відстоювати національні інтереси. Бажання вступити до ЄС згуртувало суспільство і стало основою національного консенсусу, хоча шлях був складний і потребував консолідації зусиль еліти і суспільства. Членство в ЄС сьогодні ставить нові вимоги і вимушує політичну еліту і політичні сили до консолідації, хоча це дуже складний процес. Болгарія залишається однією з найбідніших країн, яка не в змозі засвоїти єврофонди в окремих галузях, звинувачена в корупції і т.п. Однак болгарський досвід заслуговує на увагу і потребує вивчення з боку українських політиків, особливо досвід інформаційної політики урядів напередодні вступу, яка зіграла велику роль у формуванні суспільної свідомості і, відповідно, підтримки суспільства щодо приєднання до Євросоюзу.

Пошуки основних шляхів і форм політичної взаємодії та майбутнє політичних сил, за спостереженнями автора, пов'язано не з ідеологічними розбіжностями, а з відношенням до інтеграційних і регіональних процесів та здатністю вирішувати соціальні проблеми громадян, які прагнуть жити за європейськими стандартами. Такі бажання підвищують вимоги до влади, її компетентності, професійності та рівня відповідальності і вимушують головних суб'єктів шукати різні форми політичної співпраці задля напруження адаптаційних механізмів щодо забезпечення розвитку суспільства в контексті сучасних та майбутніх загроз і викликів.

Література

1. Зеленко Г. Коаліція чи пактування: моделі політичних еліт на постсоціалістичному просторі / Г. Зеленко / В кн.: Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. В 2-х т. Т.2. - К.: ЕксОб, 2006. - С. 264.
2. Карл Т. Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы. Размышления по поводу применимости транзитологической парадигмы при изучении посткоммунистических трансформаций / Т. Карл, Шмиттер Ф. // Полис. - 2004. - № 4. - С. 19
3. Кіндратець О. Форми та умови неконфліктної взаємодії влади і опозиції / О. Кіндратець // Політичний менеджмент. - 2007. - № 6(27). - С. 47-56; Нейган У. Толерантность и международный правопорядок / У. Нейган // Политическая мысль. - 1995. - № 2-3. - С.7; Толерантность / Общ.ред. М. П. Мчедлова. - М.: Республика, 2004. - С. 20; Уолцер М. О терпимости / М. Уолцер. Пер. с англ. - М.: "Идея-Пресс", 2000. - С. 14.
4. Споразумение по основным идеям и принципам на законопроект за изменение и дополнение на конституцията на НРБ. 29-30 март 1990 г.// Крылатая масса. Стенографические протоколы (Зянуари - 15май 1990 г. София). - С: Фонд д-р Ж. Желев, 1999. - С. 676-678.
5. Див.: Крылатая масса. Стенографические протоколы - С. 671 - 675; 679-681.

6. Там само. - С. 682-685.
7. Дайнов Е. Политическият дебат и преходът в България / Дайнов Е. - С.: "ФБН и К", 2000. - С. 377.
8. Крылатая масса. Стенографические протоколы... - С.671 -673.
9. Цанкова С.В. Особенности формирования новой болгарской прессы в посттоталитарном обществе (1989 - 1994): автореф. дис... на получ. учён. степ, канд. филол. наук: спец. 10.02.02 "Русский язык" / С. В. Цанкова. - М., 1996. - С. 9.
10. Желев Ж. Демократията е отговорност, а не реванш: Обращение към нацията на президента Желю Желев // Дума. - 1990. - 20 август.
11. Политическата отговорност на правящата група на БСП, говорена от А. Лилов пред Великото народно събрание // Дума. - 1990. - 31 юли.
12. Мілова М. На шляху до парламентської демократії: болгарський варіант: Монографія. / Мілова М. І. - Одеса: Астропринт, 2005. - С. 265-277.
13. Див. детальніше : Мілова М .І. Вказ.тв.. - С.145-164; Мілова М. Як почувався болгарська еліто? М. Мілова // Віче. - 2003,- № 10. - С. 75-79.
14. Проданов В. Утопичното преходническо мислене и основните тенденции на глобалния капитализм / В. Проданов. — В ео.: Защо рухна реалния социализъм / Под ред. на А. Лилов. - С.: Труд, 2001. - С. 85.
15. Експресна стенограма от заседанието на 36 ОНС от 8.11.1991г. - С. 79-82; Експресна стенограма от заседанието на 38 ОНС от 25.05.1997 г. - С. 107.2 -110.4; Нередиктирана стенограма от заседанието на 36 ОНС № 170 от 30.12.1992 г. - С. 203.1 - 204.2; Нередиктирана стенограма от заседанието на 37 ОНС от 25.01.1995 г. - С. 130.1 - 134.1.
16. Комисия по външна политика на Европейския парламент одобри Доклада за присоединяването на България към Европейски съюз 23 ноември 2006 // www.bsp.bg. Преглянуто 1 грудня 2006 р.

17. Целта на българските социалисти е да управляват през 2005 г. Интервю на Председателя на ВС на БСП
С. Станишев пред агенция Ройтерс // www.bsp.bg. // Преглянуто 12 септември 2005 г.
18. Политическа програма на 46-ти конгрес на БСП // www.bsp.bg // Преглянуто 18 декември 2006 г.
19. Политически доклад на Председателя на ВС на БСП
С. Станишев изнесен на 45 конгрес на БСП. Пловдив, 9 април 2005 г. // www.bsp.bg // Преглянуто 12 септември 2005 г.
20. Див.: Стенограма от кръгла маса на тема "Двадесет години по-късно - през погледа на младите". 8 ноември 2009 г. // www.Bnr.bg // Преглянуто 16 декември 2009 г.
21. Дайнов С. Вказ. тв. - С.414.
22. Див. докл.: Иванова М. Президентские выборы 2011 - заявка на новый образ института власти // [Електроний ресурс] / М. Иванова. - Режим доступа: <http://bnr.bg/sites/ru/Lifestyle/Politics/Pages/070911>; Как изменился политический пейзаж после выборов в Болгарии // [Електроний ресурс] - Режим доступа: <http://bnr.bg/sites/ru/Lifestyle/Politics/Pages/081111-politika.aspx>; Об оценках БДИПЧ ОБСЕ выборов в Болгарии // [Електроний ресурс] - Режим доступа: <http://cikrf.ru/international/calendar/2011/Bulgaria.html>